

Historické a etnografické sbírky v *Historische Museum* v Bayreuthu

Historische Museum (Historické muzeum) v Bayreuthu, jež bylo založeno již v roce 1894¹ je možno z dnešního pohledu vnímat nejen jako historické, ale současně i etnografické, jak ostatně dokládá i struktura jeho sbírek. Její skladba se pochopitelně odvíjí od historického a kulturního vývoje města a jeho okolí, a proto považují za nutné uvést na úvod alespoň stručný přehled nejdůležitějších událostí, které Bayreuth zásadním způsobem (a tudíž i pozdější formování místních muzejních sbírek) ovlivnily.

Město se rozkládá v severním Bavorsku na řece Roter Main a je hlavním městem vládního obvodu Oberfranken a zemského okresu Bayreuth. Světově proslulým se stalo díky každoročně (od roku 1876) pořádanému hudebnímu festivalu *Richard-Wagner-Festspiele*², na němž jsou uváděny opery význačného novoromantického německého skladatele Richarda Wagnera.³ Bayreuth je rovněž univerzitním městem; na místní vysoké škole studuje 9 000 studentů.⁴

O Bayreuthu, který se v písemných pramenech poprvé připomíná v roce 1194, psal už Alexander von Humboldt v roce 1792.⁵ Město se zrodilo u staré obchodní cesty z Würzburgu do Prahy. O jeho středověké podobě si na základě nepočtených pramenů můžeme udělat jen rámcovou představu, neboť od tohoto období až do současnosti prošlo město mnohými změnami, jež byly často spojeny s nevratnými ztrátami historických budov i archivních dokumentů a to ať již z důvodu následků válečných událostí (na jejichž počátku stojí vypálení středověkého města husity⁶, kdy bohužel shořely veškeré písemné prameny a na konci jeho bombardování v roce 1945) či nesmyslným bouráním historických budov, jímž si ovšem prošla řada evropských měst

1 HABERMANN, S. *Führer durch das „Historisches Museum Bayreuth“*, Bayreuth 2006, S. 10; BERMBACH, U. *Mythos Wagner*, Berlin 2013.

2 MÜLLER, S. *Bayreuther Festspielgeschichten*, Gundesberg-Gleichen 2012.

3 GECK, M. *Wagner's Biographie*, Berlin 2012.

4 Viz <<http://www.uni-bayreuth.de/universitaet/idndex.html>>[2014].

5 VON HUMBOLDT, A. *Über den Zustand des Bergbaus und Hütten-Wesens in Fürstentürmen Bayreuth und Ansbach im Jahre 1792*, Berlin 1959.

6 KOUDELKOVÁ, L. *Husitské výpravy za hranice: Se zaměřením na oblast Sváté říše římské*, Brno 2007, s. 18–31, (diplomová práce).

v 19. století.⁷ V letech 1693–1749 byl Bayreuth rezidencí markrabat z rodu Hohenzollernů. Těžké rány zasadila městu *Třicetiletá válka*, kdy jej v letech 1632 a 1634 třikrát zdevastovala císařská a bavorská vojska. Po skončení dlouhodobého válečného konfliktu se město začalo pomalu z utržených ran vzpamatovávat.

Poprvé Bayreuth nechal rozšířit a v duchu své doby „zmodernizovat“ markrabě Christian Ernst vládnoucí v letech 1661–1712.⁸ Osvícený panovník se mj. zajímal o hudbu a udržoval styky s významnými hudebníky té doby. Mezi ně patřil zejména Heinrich Schütz, obecně považovaný za nejvýznamnějšího německého skladatele před Johannem Sebastianem Bachem⁹, dále skladatel a varhaník Samuel Scheidt¹⁰ a konečně Michal Prätorius, vlastním jménem Michal Schultheiß.¹¹ Ve „Starém zámku“ pocházejícím ze 17. století nechal markrabě zřídít divadelní sál, ve kterém byly poprvé ve větší míře uváděny opery a balety. Bohužel z bohatých knížecích sbírek, které zde on a jeho následovníci zřídili, nezůstalo po požárech v letech 1753 a 1945 prakticky nic.

Největšího rozkvětu dosáhl Bayreuth v 18. století za vlády markraběte Fridricha¹² a markraběnky Wilhelminy, oblíbené sestry pruského krále Fridricha II., která zde chtěla vytvořit umělecké prostředí, stejně jako její bratr na svém dvoře v Postupimi, což se pochopitelně výrazně projevilo v kulturních aktivitách té doby. Markraběnka byla v této oblasti velmi aktivní, komponovala opery, psala libreta a dodnes se dochoval i její vlastní životopis ve francouzštině.¹³ Za vlády tohoto markraběcího páru byl vybudován „Nový zámek“, „Operní divadlo“, zámecký kostel, apod. V roce 1742 založil Fridrich univerzitu, nikoliv však v Bayreuthu, nýbrž v Erlangenu, kde existuje dodnes. O několik let později (1756) vznikla z jeho popudu také *Akademie umění*, kterou však jeho nástupci zrušili.

V roce 1792 rezignoval poslední markrabě Alexander von Ansbach-Bayreuth¹⁴ ve prospěch pruské větve dynastie Hohenzollernů. Ovšem po porážce Pruska francouzskými vojsky a následném *Tylžském míru* (byl uzavřen 7. července 1807 mezi Francií a Ruskem a 9. července mezi Francií a Pruskem), přenechal Napoleon Bonaparte mar-

7 TRÜBSBACH, R. *Geschichte der Stadt Bayreuth 1194–1994*, Bayreuth 1993; MÜSSEL, K. *Bayreuth in acht Jahrhunderten: Geschichte einer Stadt*, Bayreuth 1993, MÜLLER, M. *Bayreuth*, Bindlach 1993; DAHM, D. *Bayreuth: Eine Stadt verändert ihr Geschicht*, Bayreuth 1996.

8 HOFFMAN, H. H. *Christian Ernst, Neue deutsche Biographie*, Berlin 1957, S. 225, SCHMIED, G. *Die Bayreuther Markgrafen: Eine Zusammenschau Heimatbeilage zum Oberfranken*, Bayreuth 2000, S. 13–17.

9 GREGOR-DELEIN, M. *Heinrich Schütz. Sein Leben, sein Werk und Sein Zeit*, München 1987; HEINEMANN, M. *Heinrich Schütz*, Hamburg 1994; BRODE, O. *Heinrich Schütz. Weg und Werk*, Kassel 1970.

10 KOCH, K. P. (Hrsg.) *Samuel Scheidt: Werke-Verzeichnis*, Wiesbaden 2000.

11 VOGELSÄNGER, S. *Michael Praetorius*, Moseler 2008.

12 MÜSSEL, K. *Markgraf Friedrich von Brandenburg Bayreuth, Die Jugendjahre (1711–1763)*, Bayreuth 1954; *ibid. Von Verlogung bis zum Regierungsantritt*, Bayreuth 1946.

13 *Mémoires de Frédérique Sophie Wilhelmine, Margrave de Bayreuth, soeur de Frédéric le Grand, depuis l'année 1709 jusqu'à 1742, écrit de sa main*. Mercure de France, Paris 1967.

14 STÖRKEL, A. *Friedrich Carl Alexander: Der letzte Markgraf von Ansbach*, Ansbach 1995.

krabství Bayreuth svému spojenci bavorskému králi Maxi Josephovi von Bayern. Pro evangelická území byl vstup katolických bavorských vojsk a bavorské administrativy velmi tvrdou ranou.

Z moderní historie stojí za zmínku postavení Bayreuthu v letech nacistické vlády v Německu. Po roce 1933 se Bayreuth „chlubil“ tím, že je „oblíbeným vůdcovým městem“. V roce 1939 byl pak zařazen mezi města, jež měla být architektonicky „přetvořena“ v duchu nacistické ideologie. Bylo jich celkem 23, na prvním místě stál pochopitelně Mnichov, jako „hlavní město hnutí“, ale byly mezi nimi i Augšpurk, Norimberk, Výmar ad. Plány a modely přestavby posuzoval Adolf Hitler a Albert Speer. Nabubřelé „bayreuthské sny“ skončily v troskách po spojeneckém bombardování města v dubnu roku 1945. Město se dlouho vzpamatovalo z válečných ztrát, silně poškozen byl také jeden ze „svatostánků“ všech „wagnerovců“ proslulý *Wahnfried* — dům Richarda Wagnera, v němž dnes sídlí jeho muzeum.¹⁵

V prvních fázích historie muzea tvořily základ jeho fondu především dary jednotlivců. Poměrně rozsáhlé nákupy bylo možno realizovat až ve dvacátých letech 20. století a to díky významné podpoře tehdejšího uměnímilovného starosty města Alberta Preue. V letech 1924–1995 byly muzejní kolekce uskladněny v rozličných (mnohdy nevyhovujících) prostorách, které byly k tomuto účelu městem pronajímány od různých subjektů. Trvalo více než sto let, kdy bylo muzeum znovu otevřeno v prostorách bývalé městské latinské školy na *Kirchplatz* (Kostelním náměstí). Tato budova pocházející z počátku 17. století prošla různorodým stavebním vývojem a jen v několika málo místnostech je dnes patrný jejich původní stav. Hlavním cílem muzea bylo a je představit historii, kulturní dějiny, etnografii ad. bayreuthského markrabství, především v období 17.–18. století, v době jeho největší slávy.

Historické muzeum připravuje každoročně tři až čtyři příležitostné výstavy s regionálními tématy či se zaměřením na dějiny města. Při muzeu existující *Verein der Freunde des Historische Museums Bayreuth e. V.* (Spolek přátel Historického muzea) se podílí na práci s veřejností, nakupech a pravidelně organizuje odborné přednášky. Stálá expozice muzea nabízí v 34 výstavních prostorách celou škálu různých tematických výstav historických, kunsthistorických, etnografických ad., jejichž základní časový horizont představuje doba 17. a 18. století, kdy Bayreuth a jeho okolí doznaly největšího rozkvětu. V úvodu návštěvníka uvítají dva velmi zajímavé a detailní modely města a Braniborského jezera. Ty zachycují velmi podrobně vzhled Bayreuthu k roku 1763.

Jednou z hlavních sbírek, která poutá pozornost k bayreuthskému Historickému muzeu je bohatý soubor předmětů fajáanse. Tvoří jednu z nejvýznačnějších kolekcí muzea vůbec. V roce 1997 byla muzeu dlouhodobě zapůjčena soukromá sbírka významného průmyslníka Dr. Otto Burkharda, která se skládá z více než 600 artefaktů, jež poskytují přehled vývoje manufaktury, založené v roce 1715 markrabětem Georgem Wilhelmem v St. Georgenu. Uměleckým vzorem mnoha německých manufaktur (včetně bayreuthské) na počátku 18. století byly známé výrobky z holandských Delft. Čínské motivy — květiny, exotické ptáky a figurální motivy nepoznali bayreu-

15 GUTH, K. — HABERMANN, S. — HERMANN, A. — LEHMAN, J. *Oberfranken im 19. und 20. Jahrhundert*, Bamberg 1991.

thští malíři keramiky z východoasijských originálů, ale zprostředkovaně z mědirytin a keramiky jiných manufaktur. Bayreuth byl tradičně propojen s blízkými manufakturami v Norimberku a Ansbachu. Umělecky zvláště kvalitní a bohatě zdobené kusy pocházely z dílen „domácích malířů“, kteří tvořili doma a sami prodávali. Z části byli samostatní, nebo působili ve službách knížat nebo manufaktur. Z bayreuthských umělců můžeme jmenovat Johanna Georga Fliegela a Phillipa Josepha Dannhöfera, který se specializoval na krajinomalbu.¹⁶

Dalo by se říci, že (alespoň po stránce umělecké) s tímto fondem souvisí tzv. sklo z *Fichtelgebirge* (Smrčín). V lesnaté oblasti existovaly sklárny už ve středověku, např. v Bischofsgrünu fungovala prokazatelně sklárna už v roce 1430. V pověstech tohoto regionu se často objevují Vlachové a Italové, zřejmě původní skláři z Benátek.¹⁷ Po nich zde působily především sklářské rodiny Greinerů a Wandererů (cca 1600–1800), jež byly v úzkém příbuzenském vztahu s rodinami sklářů v Čechách a Durynsku. Bohužel nevelká muzejní sbírka skla přišla po válce vinou rabování a ničení o své nejcennější „kousky“ a tato ztráta dodnes nebyla nahrazena.

Specifické sklářské odvětví rozšířené zejména (stejně jako u nás) v 19. století, představovala výroba skleněných perel. V muzeu je možno shlédnout „průřez“ nabídkou firmy *Scharre a Koch*, která byla založena v roce 1859 a provozovala velkoobchod s domácími skleněnými perlami, které vyvážela dokonce do německých kolonií. Ve stejné místnosti stojí muzeální kuriozita, vzorová skříň bayreuthské firmy na výrobu skleněných flitrů, která byla vystavována na *Světové výstavě* v Paříži v roce 1937. V době vlády nacismu výroba skleněných perel ustala pod tlakem režimu, jehož představitelé prohlašovali, že „produkuje rasově nesnesitelnou negerickou ozdobu“.¹⁸

Konečně jako poslední do této „podskupiny“ sbírek můžeme zařadit hrnčířské výrobky z Creußenu. Creußen¹⁹, který je v písemných pramenech poprvé doložen k roku 1003, proslul zhruba od roku 1600 po celém Německu svými kameninovými výrobky. Hrnčířské dílny, jak bývalo zvykem, se dědily z generace na generaci a některé přetrvaly i přes dvě století. Hrnčíři z Creußenu vyráběli ve svých dílnách zejména lahve se šroubovacím uzávěrem a korbele. Jednodušší zboží prodávali na trzích, ale kromě toho vyráběli na objednávku i umělecké předměty, jako kachle s reliéfním dekorem, které se nevyráběly z kameniny, ale z „běžné“ hrnčířské hlíny. Zvláštní příklad představuje velký neglazovaný vlys s pašijovým příběhem z dílny Georga Vesta. Kameninové výrobky z Creußenu jsou tmavě hnědé se solnou glazurou a jsou zdobeny reliéfními vyobrazeními. Některé z vystavených exponátů mají kromě reliéfů zakomponovány i data vzniku a monogramy hrnčířských mistrů. Tmavá červenohnědá hlína se těžila v Creußenu a okolí. U „luxusnějších“ nádob jsou asi od roku 1650 reliéfy dodatečně malovány jasnými barvami. Na reliéfech 17. století se objevují

16 HABERMANN, S. *Bayreuther Fayence*, Bayreuth 1997.

17 Pověsti obdobného typu najdeme u nás zejména v Pojizeří, např. v okolí vrchu Kozákova, a souvisejí rovněž s — původem italskými — hledači drahých kamenů.

18 HABERMANN, S. *Führer durch das „Historisches Museum Bayreuth“*, Bayreuth 2006, S. 38–39.

19 VOLKERT, W. (Hrsg.) *Handbuch der bayerischen Ämter, Gemeiden und Gerichte 1799–1980*, München 1983.

různé motivy a to jak sakrální, tak i světské: vyobrazení apoštolů, scény z lovu, erby i výjevy z běžného života. Od roku 1700 keramiku z Creuſenu postupně vytlačuje fajáns a porcelán. K její „renesanci“ došlo až v konci 19. století, v období *historismu*. Stejně jako sbírky skla tak i kolekce keramiky byla po roce 1945 částečně rozkradena.²⁰

S předcházejícími dvěma fondy úzce souvisí soubor předmětů etnografických. Ten tvoří v zásadě dvě základní skupiny. První z nich představuje artefakty každodenní potřeby týkající se vaření, osvětlování, vytápění apod. Osobnější charakter mají pomůcky ke psaní a k ručním pracím. Jsou to pečeti, stojany na listiny, kalamáře, ale také ozdobené vyšívací rámy, jehelníčky apod. Důležitým svědectvím je také oděv různých vrstev společnosti. Pravidla oblékání pro obyvatele města i venkova stanovovala markrabata. Pro „prostý“ lid byly určeny trvanlivé místní látky z vlny a lnu, měšťané, příslušníci církve a šlechta si dopřávali luxusnějších materiálů. V Bayreuthu 18. století, který měl méně než 10 000 obyvatel, byla díky markraběcímu dvoru poměrně velká nabídka služeb a množství luxusního zboží. Ve zvláštních obchodech se dalo zakoupit jižní ovoce, ale nechyběly tu ani čaj, káva, kakao, alkoholické nápoje, minerální vody apod. K dostání zde byly i knihy a od roku 1736 tu byly vydávány několikrát týdně noviny, které přinášely i mezinárodní zprávy, ale také reklamy a inzeráty místních obchodníků.²¹

Další muzejní sbírky souvisejí s markraběcím dvorem, zejména v období 17. a 18. století. Hlavní doménou kulturních zálib již zmíněného markraběcího páru Fridricha a Wilhelminy byla hudba. Markraběnka se věnovala kompozici, mezi její díla patří nejen koncert pro cembalo, ale dokonce i jedna opera a několik libret.²² Mezi výrobci hudebních nástrojů, kteří svou činnost vykonávali také v Bayreuthu, má význam přesahující hranice regionu výrobce klavírů Christian Gottlob Hubert. Tento výrobce varhan a clavichordů, o jehož díla byl zájem nejen v Německu, ale také v Anglii, Francii a Holandsku, přišel do Bayreuthu v roce 1740, vstoupil do služeb markraběnky Wilhelminy a v roce 1769 přesunul své aktivity do blízkého Ansbachu. Muzeum vlastní jeho nejstarší dochovaný clavichord, který je signován rokem 1756.²³

Nesporně velmi zajímavou a poučnou je také kolekce mincí, medailí a erbů. Její počátek sahá do 14. století, kdy roku 1361 udělil císař Karel IV. purkrabímu Fridrichovi V. z Norimberku, který byl současně pánem z Ansbachu a Kulmbachu-Bayreuthu, právo razit stříbrné mince. Od roku 1384 směl razit i guldeny, tedy mince zlaté. Nejčastěji bývají na mincích zobrazeny erby zemských vládců, často ve zjednodušené formě. U mincovny v Bayreuthu se jednalo o erb Hohenzollernů.²⁴ Knížata si nechala razit nejen mince, ale i příležitostně medaile např. k nástupu do úřadu, svatbě a úmrtí. Technické

20 HABERMANN, S. *Führer durch das „Historisches Museum Bayreuth“*, Bayreuth 2006, S. 22.

21 HEIDER, M. *Die Entwicklung der Presse in Ansbach-Bayreuth im 18. Jahrhundert in den wichtigsten Typen*, Bayreuth 1935.

22 MÜLLER-LINDENBERG, R. *Wilhelmine von Bayreuth: Die Hofoper als Bühne des Lebens*, Köln 2005; HENZE-DÖHRING, S. *Markgräfin Wilhelmine und die Bayreuther Hofmusik*, Bamberg 2009; FOCHT, J. *Die musische Aura der Markgräfin Wilhelmine*, Passau 1997.

23 STRACK, W. Christian Hubert Gottlob and his Instruments, *The Galpin Society Journal* 32, 1979, pp. 38–58.

24 FUKALA, R. *Hohenzollernové v evropské politice 16. století: Mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem (1523–1603)*, Praha 2005.

záležitosti výroby medailí a mincí bylo v rukou bayreuthských mincmistrů, ale návrhy umělecky náročných děl pocházely většinou z dílen specialistů odjinud, především z Norimberku. Jedním z velmi zajímavých exponátů je medaile markraběte Fridricha z roku 1742, kterou byli vyznamenáváni studenti *Bayreuthské akademie umění*.

Protože jednou z nejoblíbenějších zábav šlechty byl po staletí lov je jasné, že v muzeu najdeme také slušnou sbírku loveckých zbraní, z nichž mnohé pocházely z dílen bayreuthských puškařů. V 18. století jich v Bayreuthu působilo několik a vyráběli nejen zbraně pro lov, ale také pušky pro armádu. V muzeu najdeme vystavené především výrobky Simona Hofmanna, které se vyznačují velkou pečlivostí v provedení a uměleckou dovedností tohoto řemeslníka.²⁵

Zajímavá pro dějiny města od druhé poloviny 19. století je nesporně poměrně obsáhlá sbírka fotografií. Prvními fotografy, jejichž práce lze zaznamenat v Bayreuthu, byli potulní fotografové, kteří se v místech svého působení zdržovali podle zájmu obyvatel několik dní až týdnů a nabízeli svoje zboží, v počátcích zejména portrétní fotografie. Pro Bayreuth je typické od poslední třetiny 19. století to, že sem hojně proudili potulní fotografové v době konání wagnerovských hudebních slavností, aby fotografovali publikum. Např. i saský dvorní fotograf Wilhelm Höffert z Drážďan provozoval filiálku svého ateliéru v Bayreuthu.²⁶ Zpočátku patřili potulní fotografové do stejné kategorie jako podomní obchodníci a řemeslníci putující z místa na místo. To se rázem změnilo, když se ve městě etablovali a založili zde své stálé ateliéry. V tom okamžiku se v očích měšťanského publika dostali takřka na stejnou úroveň jako malíři-portrétisté. Muzejní fotografická sbírka byla neustále rozšiřována a má neocenitelnou historickou a etnografickou hodnotu, neboť nabízí velmi často pohled do každodenního života obyvatel města a jeho okolí.

A na závěr už jen malá „perlička“. V expozici bayreuthského muzea se mi před několika lety podařilo nalézt jedno zajímavé *bohemikum*, přesněji řečeno *moravikum*. Jedná se o vedutu města Olomouce z roku 1769, která zdobí výuční list řemenáře Davida Friedricha Händela datovaný 26. srpna téhož roku.²⁷ Veduta s nápisem *Prospekt der köngle haupt Stadt Olmütz in Mähren*, dokonce nese i jméno svého tvůrce.²⁸

Je zcela nepochybné, že o sbírkách a expozicích *Historického muzea v Bayreuthu* a o kontextech jejich vzniku by se toho dalo napsat mnohem více, ale budiž tato nerozsáhlá zpráva považována za jakousi „vizitku“ zvoucí k návštěvě muzea ve městě i oblasti, jejíž dějiny a kultura (včetně etnografie) jsou velmi úzce provázány s českými dějinami.

Oldřich Kašpar

25 HABERMANN, S. *Führer durch das „Historisches Museum Bayreuth“*, Bayreuth 2006, S. 32.

26 *Ausst. Kat. Historische Kameras und Leipziger Photographie 1840–1950*, Leipzig 1983; *Slg. Kat. Dresden Kupferstichkabinett*, München–Berlin 2010; *Ausst. Kat. Leipzig, Fotografie ab 1839*, Leipzig 2011.

27 KAŠPAR, O. Zpráva o studijních cestách do Salcburku a Bayreuthu (5.–11. 8. 2005 a 16.–19. 8. 2005), KAŠPAR, K. *Bohemika ve španělských a mexických fondech, Bibliografie a první zprávy o výzkumu*, Praha 2005, s. 55.

28 Iohannes Freundt Sc: *Olomucij in Moravia*.